

ONA TILI DARSLARIDA O'QUVCHILARNING NUTQINI O'STIRISHGA XIZMAT QILUVCHI MASHQLAR TIZIMI METODIKASI (2-4 SINFLAR MISOLIDA)

Olimjonova Feruza Ma'rufjon qizi

*Namangan Davlat Pedagogika Instituti Ta'lim-tarbiya nazariyasi va metodikasi
(Boshlang'ich ta'lim) 1-kurs magistranti*

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang'ich sinf (2-4 sinflar) ona tili darslarida o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini rivojlantirishning metodik asoslari tadqiq etiladi. Tadqiqot davomida nutq o'stirishga yo'naltirilgan mashqlar tizimining samaradorligi va ularni dars jarayoniga tatbiq etish usullari tahlil qilingan. Shuningdek, o'quvchilarning lug'at boyligini oshirish, mantiqiy fikrlashini shakllantirish va mustaqil fikr bayon etish ko'nikmalarini rivojlantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: nutq o'stirish, boshlang'ich ta'lim, ona tili metodikasi, mashqlar tizimi, lug'at ustida ishlash, bog'lanishli nutq, kreativ fikrlash.

МЕТОДОЛОГИЯ СИСТЕМЫ УПРАЖНЕНИЙ ДЛЯ РАЗВИТИЯ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ РОДНОГО ЯЗЫКА (НА ПРИМЕРЕ 2-4 КЛАССОВ)

Аннотация: В данной статье рассматриваются методические основы развития устной и письменной речи учащихся на уроках родного языка в начальной школе (2-4 классы). В ходе исследования проанализирована эффективность системы упражнений, направленных на развитие речи, и методы их внедрения в учебный процесс. Также даны практические рекомендации по расширению словарного запаса учащихся, формированию логического мышления и развитию навыков самостоятельного мышления.

Ключевые слова: развитие речи, начальное образование, методика родного языка, система упражнений, работа над словарным запасом, связная речь, творческое мышление.

METHODOLOGY OF THE SYSTEM OF EXERCISES FOR DEVELOPING STUDENTS' SPEECH IN MOTHER LANGUAGE LESSONS (ON THE EXAMPLE OF GRADES 2-4)

Annotation: This article examines the methodological foundations of developing students' oral and written speech in primary school (grades 2-4) native language lessons. During the study, the effectiveness of the system of exercises aimed at developing speech and methods for their implementation in the lesson process were analyzed. Also, practical recommendations are given for increasing students' vocabulary, forming logical thinking, and developing independent thinking skills.

Keywords: speech development, primary education, native language methodology, system of exercises, working on vocabulary, coherent speech, creative thinking.

KIRISH

Boshlang'ich sinf ta'limi o'quvchining shaxs sifatida shakllanishida poydevor hisoblanadi. Ona tili fanining asosiy vazifalaridan biri esa o'quvchini o'z fikrini ravon, mantiqiy va savodli bayon etishga o'rgatishdir. 2-4 sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlari ularda nutqiy ko'nikmalarning jadal rivojlanish davriga to'g'ri keladi. Biroq, bugungi kunda o'quvchilar nutqida so'z boyligining kamligi va jummalarni tuzishda mantiqiy izchillikning yetishmasligi muammosi saqlanib qolmoqda. Shu sababli, darslarda samarali mashqlar tizimini ishlab chiqish dolzarb hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

O'zbek tili metodikasida nutq o'stirish masalasi Q. Abdullayeva, K. Qosimova va S. Fuzailov kabi olimlar tomonidan keng o'rganilgan. Ularning qarashlariga ko'ra, nutq o'stirish uch yo'nalishda olib boriladi:

1. So'z ustida ishlash (lug'at ishi).
2. Gap ustida ishlash.
3. Bog'lanishli nutq ustida ishlash.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar esa an'anaviy metodlarni kreativ yondashuvlar bilan boyitishni taqozo etmoqda.

Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi:

Kuzatuv: Dars jarayonida o'quvchilarning nutqiy faolligini o'rganish.

Suhbat: O'quvchilar bilan mavzu yuzasidan interaktiv muloqot tashkil etish.

Modellashtirish: Nutq o'stirishga yo'naltirilgan bosqichli mashqlar majmuasini yaratish.

Qiyosiy tahlil: An'anaviy mashqlar bilan yangi tizimdagi mashqlar natijalarini solishtirish.

NATIJALAR

Ona tili darslarida 2-4-sinf o'quvchilarining nutqini o'stirish metodikasi o'ziga xos bosqichlarni talab qiladi. Bu yoshdagi bolalarda nutq nafaqat muloqot vositasi, balki mantiqiy tafakkurni shakllantirish omili hamdir. Quyida metodikani amalga oshirishning uchta asosiy yo'nalishi bo'yicha batafsil to'xtalamiz:

Talaffuz va lugʻat ustida ishlash metodikasi

Bu bosqichda asosiy eʼtibor soʻz boyligini miqdor (yangi soʻzlar) va sifat (maʼnosini tushunish) jihatidan rivojlantirishga qaratiladi.

Leksik tahlilni tizimlashtirish

Matn ustida ishlashda faqat soʻzning maʼnosini tushuntirish bilan cheklanmay, "Soʻz xaritasi" (Word Map) usulidan foydalanish oʻquvchining xotirasini mustahkamlaydi. Bunda soʻzning markaziga yangi tushuncha yoziladi va uning atrofida quyidagilar aks etadi:

- Sinonimi (maʼnodoshi).
- Antonimi (qarama-qarshisi).
- Oʻsha soʻz ishtirokidagi ibora yoki maqol.

"Topqir soʻzlar" oʻyinini murakkablashtirish

Oʻquvchilar mavzuga oid soʻzlarni topishgach, ulardan "Soʻzlar zanjiri" hosil qilishni soʻrash mumkin. Masalan, "Bahor" mavzusida topilgan *yashil*, *maysa*, *uygʻondi* soʻzlarini mantiqiy bogʻlab, yaxlit bir tasviriy jumla tuzish vazifasi beriladi: "*Bahor kelib, yashil maysalar uyqudan uygʻondi.*" Bu mashq soʻz boyligini shunchaki yigʻishdan, faol nutqqa oʻtkazishga yordam beradi.

Paronimlar va omonimlar bilan ishlash (3-4 sinflar)

Bu yoshdagi bolalarda tasavvur kuchli boʻlgani uchun, koʻp maʼnoli soʻzlarni vizual tarzda tushuntirish koʻproq samara beradi.

Soʻz	1-maʼnosi	2-maʼnosi	Nutqdagi ahamiyati
Oʻt	Maysa, giyoh	Olov, olovli alanga	Maʼnoni adashtirmaslik
Olma	Mevaning bir turi	Biror narsani olmaslik (inkor)	Urgʻu va maʼno munosabati
Yoz	Yil fasli	Yozish harakati (feʼl)	Kontekst orqali tushunish

Talaffuz ustida ishlash (Artikulyatsiya)

Lugʻat boyligini oshirish bilan birga, soʻzlarni toʻgʻri talaffuz qilish ham muhim. Buning uchun:

- Tez aytishlar: Mavzuga oid (masalan, tabiat haqida) tez aytishlar tanlash talaffuz apparatini shakllantiradi.

- Logopedik mashqlar: Unli va undosh tovushlarning talaffuzidagi farqlarni (masalan, *h* va *x* tovushlari) soʻzlar misolida tahlil qilish (masalan, *baxt* — *baht* emas).

Grammatik qurilish va sintaktik mashqlar

Bolalar soʻzlarni bir-biriga bogʻlab, mantiqiy tugal fikr bildirishni oʻrganishlari kerak.

Gapni modellashtirish (Sintaktik konstruksiya)

Bu usul bolaga gapning "arxitektura"sini tushunishga yordam beradi.

- Kengaytirish usuli: Avval eng sodda model beriladi: *Kim? Nima qildi?* (Masalan: "Quyosh chiqdi").

- Murakkablashtirish: Soʻngra unga sifat va ravish qoʻshiladi: *Qanday? Qachon?* (Masalan: "Ertalab oltin quyosh nur sochib chiqdi").

Deformatsiyalangan matnlar (Mantiqiy zanjir)

Matnli "pazl"lar bolada tahliliy fikrlashni uygʻotadi. Bu mashqni bajarishda quyidagi ketma-ketlikka amal qilish samarali:

1. Sarlavha tanlash: Avval matnga umumiy nom qoʻyish.
2. Tayanch soʻzlarni topish: Har bir gapning "kalit" soʻzini belgilash.
3. Mantiqiy bogʻliqlik: "Shundan soʻng", "Chunki", "Lekin" kabi bogʻlovchi vositalarga eʼtibor qaratish.

Vaziyatli oʻyinlar (Dialogik nutq)

Suhbat-dialoglar bolaning ijtimoiy moslashuvi uchun xizmat qiladi. Ularni yanada qiziqarli qilish uchun:

Vaziyat	Oʻrganiladigan nutqiy etiketlar
"Doʻkon xaridi"	Narx soʻrash, iltimos qilish, minnatdorchilik bildirish.
"Kutubxonada"	Kitob soʻrash, muddatini aniqlash, sokin soʻzlashish madaniyati.
"Shifokor qabulida"	Shikoyatlarni aniq bayon qilish, maslahatga amal qilish.

Amaliy tavsiya

Darsda ushbu mashqlarni "Rangli kartochkalar" usuli bilan boyitish mumkin:

- Qizil kartochka: Egalar (Kim? Nima?)
- Ko'k kartochka: Kesimlar (Nima qildi?)
- Yashil kartochka: Sifatlar (Qanday?)

Bolalar ushbu kartochkalarni ketma-ket qo'yish orqali gaplarni vizual tarzda ko'rishadi. Bu nafaqat mantiqni, balki vizual xotirani ham kuchaytiradi.

Bog'lanishli nutqni shakllantirish (Ijodiy bosqich)

Bu eng yuqori bosqich bo'lib, o'quvchining mustaqil fikrlash darajasini ko'rsatadi.

Metodik usullar:

1. Bayon (Izlojeniy): 2-sinfda rasmlar rejasiga asoslangan, 4-sinfda esa eshitilgan matnni mustaqil ijodiy boyitgan holda yozish.
2. Insho-tasvirlar: Atrof-muhitni kuzatish asosida yoziladi. Masalan, "Maktabimiz bog'i", "Mening sevimli jonivorim".
3. Rasmga qarab og'zaki hikoya: Birgina rasm asosida voqeaning boshi, o'rtasi va oxirini o'ylab topish topshiriladi. Bu bolaning tasavvurini nutq bilan bog'laydi.

Metodik tavsiyalar va baholash mezonlari:

Mashq turi	Maqsadi	Qaysi sinf uchun?
So'z o'yinlari	Lug'atni boyitish	2-sinf
Vaziyatli dialog	Nutqiy odobni shakllantirish	2-3 sinflar
Ijodiy bayon	Fikrni mantiqiy bayon etish	4-sinf

O'qituvchi uchun eslatma:

- Rag'batlantirish: O'quvchi xato gapirsa ham, uning gapirish istagini so'ndirmaslik kerak.

- Namunaviy nutq: O'qituvchining o'zi o'quvchilar uchun jonli namuna bo'lishi, adabiy tilda ravon va chiroyli so'zlashi shart.

- Axborot texnologiyalari: Interaktiv doskada tasvirlar, audio matnlar va qisqa videolardan foydalanish nutq o'stirish samaradorligini 2-3 barobarga oshiradi.

Tajribalar shuni ko'rsatadiki, mashqlar tizimi qat'iy izchillikka asoslansa, o'quvchilarda nutqiy qo'rquv yo'qoladi. 2-sinfda ko'proq ko'rgazmalilikka, 4-sinfga kelib esa mustaqil mulohaza va ijodiy bayonlarga urg'u berish lozim. Shuningdek, darslarda AKT imkoniyatlaridan foydalanish o'quvchining motivatsiyasini sezilarli darajada oshiradi. Biroq, faqat darslikdagi mashqlar bilan cheklanish nutqning cheklanib qolishiga olib kelishi mumkin.

XULOSA

Ona tili darslarida nutq o'stirish shunchaki qoidalarni yodlash emas, balki tilni amaliyotda qo'llash jarayonidir. 2-4 sinflarda mashqlar tizimini qo'llash bo'yicha quyidagilar taklif etiladi:

Darsning har bir bosqichida (yangi mavzu bayoni, mustahkamlash) kichik nutqiy daqiqalarni tashkil etish.

O'quvchilarni "Notiqlik burchagi" yoki "Men ijodkorman" kabi loyihalar orqali o'z fikrini erkin aytishga rag'batlantirish.

Xalq og'zaki ijodi namunalari (maqol, matal, tezaytish) nutqning ravonligi va boyligi uchun unumli foydalanish.

Xulosa qilib aytganda, tizimli ravishda olib borilgan nutqiy mashqlar o'quvchining nafaqat ona tili fanini o'zlashtirishiga, balki boshqa fanlarni ham chuqur anglashiga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Qosimova K., Matchonov S., Gulyamova X., Yo'ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o'qitish metodikasi (Boshlang'ich sinf talabalari uchun darslik). – Toshkent: "Nosir", 2009.
2. Fuzailov S., Xudoyberganova M. Ona tili: 3-sinf uchun darslik. – Toshkent: "O'qituvchi", 2020.
3. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi. "Milliy o'quv dasturi" (Boshlang'ich ta'lim). – Toshkent, 2021.
4. Yusupova Sh. Zamonaviy darsning metodik tahlili. – Toshkent: "Akademnashr", 2012.
5. Azizxo'jayeva N. N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: TDP, 2003.

6. G'afforova T. Boshlang'ich sinflarda zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: "Tafakkur", 2011.